

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Φιλοσοφική Σχολή

Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας

Ο λιμναίος προϊστορικός Οικισμός του Δισπηλιού Καστοριάς

Ονοματεπώνυμο: Βλάχου Πηνελόπη

A.M: 9467

Μάθημα: Το Αιγαίο πριν από τη 2^η χιλιετία π.Χ

Διδάσκων: Α. Βλαχόπουλος

Περιεχόμενα

Εισαγωγή:.....	3
Δισπηλιό Καστοριάς, ένας λιμναίος προϊστορικός οικισμός:.....	4
Τα ευρήματα:.....	5
Αρχιτεκτονική:	6
Λιθοτεχνία:.....	7
Κεραμική:.....	8
Περιβαλλοντολογικά κατάλοιπα:	10
Ιδεολογικά χαρακτηριστικά:.....	11
Ταφές:	11
Ειδώλια:	11
Κοσμήματα- Διακόσμηση:	13
Οικονομία:.....	14
Σχέσεις με άλλους οικισμούς:	15
Επίλογος:.....	16
Βιβλιογραφία:	18

Εισαγωγή:

Από τα προϊστορικά χρόνια, η σχέση του ανθρώπου με τη φύση, διαδραμάτιζε καθοριστικό ρόλο σε όλα τα πεδία της δραστηριότητάς του. Η σχέση αυτή τεκμηριώνεται από την επιλογή μίας θέσης μόνιμης ή περιοδικής κατοίκησης, μέχρι τους φυσικούς πόρους που προσδιορίζουν την ποσότητα, την ποιότητα και την ποικιλία των διατροφικών πηγών, τις οποίες ο άνθρωπος εκμεταλλεύεται με τη βοήθεια των εργαλείων που ο ίδιος κατασκευάζει προκειμένου να επιβιώσει στη φύση και την άγρια ζωή.

Οι υδάτινοι ορίζοντες, που αποτελούν βασικά στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος, οδήγησαν τον άνθρωπο να εξαρτάται άμεσα από την παρουσία του νερού, με αποτέλεσμα ο ίδιος να εγκαθίσταται σε περιοχές με άφθονους υδάτινους πόρους. Αυτό, σε συνδυασμό με την οικονομική δραστηριότητα και την αναζήτηση τροφής, οδήγησε το ανθρώπινο είδος σε μόνιμη ή περιοδική εγκατάσταση κοντά σε ποτάμια, έλη, λίμνες και θάλασσες. Όσοι πολιτισμοί αναπτύχθηκαν κοντά σε υδάτινες περιοχές, ονομάστηκαν πολιτισμοί του νερού. Σύμφωνα και με τον ορισμό που δίνει ο Γ.Χ. Χουρμουζιάδης, «λιμναίος οικισμός, χαρακτηρίζεται κάθε ανθρώπινη εγκατάσταση μέσα ή κοντά σε μία λίμνη»¹. Η εγκατάστασή τους αυτή σε υδάτινους χώρους, έχει ως αποτέλεσμα αυτοί οι πολιτισμοί να παρουσιάζουν ορισμένα ενδιαφέροντα χαρακτηριστικά, που έχουν να κάνουν με την διαμόρφωση της οικονομίας του οικισμού, και της τροφосуλλεκτικής του οργάνωσης, καθώς επίσης και με το πρώιμο «εμπόριο» και τις ανταλλαγές ανάμεσα σε οικισμούς που διευκολύνεται μέσω υδάτινων δρόμων.

Οι λόγοι που μπορεί ένα οικισμός να εγκατασταθεί κοντά σε μία λίμνη ποικίλλουν ανάλογα με τον σκοπό εγκατάστασης του κάθε οικισμού. Αυτοί μπορεί να είναι οικονομικοί, ιδεολογικοί και κυρίως αμυντικοί, εφόσον το υγρό στοιχείο λειτουργεί και ως φυσική οχύρωση. Ίσως αυτός να είναι και ο λόγος που πολλές αρχαιολογικές θέσεις μάς είναι άγνωστες μέχρι να μειωθεί η στάθμη του νερού και να έρθουν στην επιφάνεια οι πρώτες ενδείξεις του κρυμμένου προϊστορικού οικισμού. Ενδεχομένως και αυτή να ήταν μία από τις αιτίες που η αρχαιολογική θέση στο Δισπηλιό δεν είχε κάνει αισθητή την παρουσία της μέχρι τις αρχές του 1930.

Τις πρώτες πληροφορίες σχετικά με την αρχαιολογική θέση στο Δισπηλιό, έχουμε από τον τότε καθηγητή της αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, Α. Κεραμόπουλλο, ο οποίος στα πλαίσια μίας αρχαιοσυλλεκτικής περιοδείας, που σκοπό είχε να βρει στοιχεία σχετικά με την κοιτίδα των Μακεδόνων έφτασε και στο Δισπηλιό. Ήταν μία χρονιά έντονης ξηρασίας που η στάθμη της λίμνης είχε κατέβει αισθητά με αποτέλεσμα να ξεπροβάλλουν στην επιφάνεια πάσσαλοι που μαρτυρούσαν την ενδεχόμενη ύπαρξη ενός

¹ Χουρμουζιάδης Γ.Χ, *Δισπηλιό 7500 χρόνια μετά*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2002, σελ. 27.

προϊστορικού οικισμού. Φυσικά, αυτή η επίσκεψη δεν ήταν και η τελευταία καθώς επέστρεψε το 1938, μία ακόμη χρονιά με έντονη ξηρασία όπου η στάθμη της λίμνης είχε υποχωρήσει αισθητά για ακόμη μία φορά. Ο Κεραμόπουλλος επιχείρησε δοκιμαστικές ανασκαφικές τομές στις θέσεις που φάνηκαν οι πάσσαλοι και στη χερσαία θέση «Νησί»², κοντά στην εκκλησία της Αναλήψεως. Τις πρώτες του αυτές εντυπώσεις από την ανασκαφική του έρευνα, δημοσίευσε στο *Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας (ΠΑΕ)*. Συνέχισε μέχρι και το 1940 με πιο συστηματικό τρόπο την ανασκαφική του έρευνα και αυτή αποτέλεσε και τη τελευταία χρονιά που ο ίδιος ανάσκαψε τον χώρο. Πέρασαν περίπου 60 χρόνια χωρίς καμία έρευνα, μέχρι το 1965, όταν ο καθηγητής του τμήματος των Αρχιτεκτόνων του ΑΠΘ, Ν. Μουτσόπουλος, με την ευκαιρία που του έδιναν οι έρευνες στην περιοχή, με αντικείμενο τις βυζαντινές εκκλησίες, έφτασε και στο Δισπηλιό. Οι εκατοντάδες πάσσαλοι που αντίκρισε τον οδήγησαν να γράψει ένα άρθρο σχετικά με τον προϊστορικό οικισμό και τη σημαντικότητα του. Αλλά μόλις το 1992 άρχισαν οι πρώτες συστηματικές και ολοκληρωμένες ανασκαφές από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης με υπεύθυνο ανασκαφής τον Γ.Χ. Χουρμουζιάδη.

Δισπηλιό Καστοριάς, ένας λιμναίος προϊστορικός οικισμός

Οι πρώτες συστηματικές ανασκαφές στον χώρο του λιμναίου οικισμού έγιναν στη θέση «Νησί» από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και έδειξαν πως η επιλογή της θέσης δεν ήταν τυχαία. Τη θέση αυτή που χαρακτήρισε ο Κεραμόπουλλος ως προϊόν «επακτής γης», αποδείχτηκε πως δεν ήταν απλά ένας λόφος δίπλα στη λίμνη που αποτέλεσε κατασκευή των προϊστορικών Δισπηλιωτών για να οργανώσουν το χώρο της κατοικησής τους, αλλά ήταν μέρος του προϊστορικού οικισμού και τα χώματά του ήταν γεμάτα με τα τεκμήρια της ζωής που αναπτύχθηκε εκεί³.

Συνεπώς, ο λιμναίος προϊστορικός οικισμός του Δισπηλιού, είναι ένας νεολιθικός πασσαλόπηκτος οικισμός που εδραιώθηκε και αναπτύχθηκε δίπλα στις όχθες της λίμνης Ορεστιάδας. Το «Νησί» ως βασικό στοιχείο του λιμναίου οικισμού φαίνεται ότι κατοικήθηκε από τη Μέση Νεολιθική περίοδο (5500 π.Χ), μέχρι και την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού (3500 π.Χ). Ο οικισμός κατά πάσα πιθανότητα κατοικήθηκε συνεχόμενα για περισσότερο από 2.500 χρόνια, καθώς δεν φαίνεται μέσω της στρωματογραφίας και των

² Η θέση «Νησί», είναι ένας λόφος δίπλα στην λίμνη, δίπλα από την εκκλησία της Αναλήψεως και αποτελεί τμήμα του οικισμού που αναπτύχθηκε εκεί.

³ Χουρμουζιάδης Γ.Χ, *Δισπηλιό 7500 χρόνια μετά*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2002σ. 14-15.

αρχαιολογικών καταλοίπων, καμία φάση βίαιης εγκατάλειψης, δηλαδή δεν έχουν εντοπιστεί στρώματα καταστροφής που θα μας αποκάλυπταν «εισβολές» και βίαιες απομακρύνσεις των κατοίκων του προϊστορικού Δισπηλιού. Είναι πολύ πιθανό ο πληθυσμός να μετακινήθηκε για λόγους οικολογικούς, που αφορούν την οικονομία και τη διατροφή, σε ορεινές ή άλλες ζώνες της περιοχής.

Με βάση τα στρωματογραφικά δεδομένα και σε συνδυασμό των κινητών και σταθερών ευρημάτων, οι φάσεις κατοίκησης του οικισμού διακρίνονται σε τρεις, «λιμναία», «αμφίβια», και «χερσαία». Οι τρεις αυτές διαδοχικές πολιτισμικές φάσεις προσδιορίζονται από τη σχέση του οικισμού με την λίμνη και τις παραγωγικές δραστηριότητες των κατοίκων που καθορίζονται από τη σχέση αυτήν. Συνεπώς, η κάθε μία από τις φάσεις αυτές, καλύπτει και από μία διαφορετική φάση του οικισμού και μας δίνει εξελικτικά στοιχεία διαβίωσης μέσω των διαφόρων ευρημάτων που βρίσκονται στον χώρο.

Εικόνα 1. Αναπαράσταση του Λιμναίου Οικισμού.

Τα ευρήματα

Τα ευρήματα που έχουν έρθει στο φως από τον χώρο των ανασκαφών μέχρι σήμερα καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα κατηγοριών που αποτελούνται από: κινητά, αρχιτεκτονικά και περιβαλλοντολογικά ευρήματα. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν η λιθοτεχνία και γενικότερα η τεχνολογία που χρησιμοποιήθηκε προκειμένου να κατασκευαστούν εργαλεία, καθώς και η κεραμική, δηλαδή σκεύη για κατανάλωση τροφής ή και αποθήκευσης. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν οι πασσαλότρυπες και τα άλλα οικοδομικά στοιχεία. Τέλος, στην τρίτη κατηγορία ανήκουν οι καρποί, τα οστά και άλλα παρόμοια μικροευρήματα.

Παράλληλα, όσον αφορά την οργάνωση του οικισμού είτε σε οικονομικό, είτε σε ιδεολογικό επίπεδο, αυτή προκύπτει από τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση. Αρχικά η σχέση αυτή είναι εμπειρική και αργότερα μετατρέπεται σε σχέση γνωστική, ιδεολογική. Βλέπουμε λοιπόν, τον προϊστορικό Δισπηλιώτη

αρχικά να συλλέγει την τροφή του μέσω του κυνηγιού, του ψαρέματος και της καρποσυλλογής, ενώ οι δραστηριότητές του σχετίζονται και με την παραγωγή, τις ανταλλαγές, την κτηνοτροφία και τη γεωργία. Παράλληλα στο ιδεολογικό υπόβαθρο, που μας βοηθάει να κατανοήσουμε την κοινωνική οργάνωση του προϊστορικού ανθρώπου μέσα στον οικισμό, έχουμε να κάνουμε με τις ταφικές συνήθειες, τα κοσμήματα, τη διακόσμηση και τα ειδώλια.

Αρχιτεκτονική

Η αρχιτεκτονική μορφή που ακολουθούσε ο οικισμός, όπως προαναφέρθηκε, ήταν η τυπική λιμναία πασσαλόπηκτη εγκατάσταση με σχετικά πυκνή δόμηση στις πρωιμότερες φάσεις («λιμναία φάση») του οικισμού. Στην «αμφίβια» φάση του οικισμού, εντοπίζονται λάκκοι και ανοιχτές εστίες, ενώ στην «χερσαία» φάση, εντοπίζονται, πηλίνα δομικά στοιχεία από αχυρόπηλο και πασσαλότρυπες που ορίζουν χώρους οικοτεχνικής δραστηριότητας, καθώς και φούρνοι.

Το μεγαλύτερο σε πλήθος στοιχείο αρχιτεκτονικής οργάνωσης, που αποκαλύφθηκε κατά την ανασκαφή, είναι πάσσαλοι, είτε ως αυτούσια ξύλα που οι περιβαλλοντολογικές συνθήκες έχουν επιτρέψει τη διατήρησή τους, είτε αποτυπώματα από τις αρχαιολογικές επιχώσεις. Τα κατακόρυφα αυτά δομικά στοιχεία, χρησιμοποιούνταν για τη θεμελίωση στην οποία θα πατούσε η κατασκευή, είτε τα ξύλινα στοιχεία που χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή του σκελετού της τοιχοποιίας. Τα βασικό οικοδομικό υλικό επικάλυψης των πασσάλων ή καλαμιών ήταν ο πηλός, που πιθανότατα τον προμηθεύονταν από τις όχθες της λίμνης.

Το υλικό ξυλείας που χρησιμοποιούσαν και είχαν στη διάθεσή τους, ήταν κορμοί από έλατα και πεύκα, ενώ η συνηθέστερη διάμετρος των πασσάλων ήταν 12 εκατοστά, γεγονός που φανερώνει το υψηλό τεχνολογικό επίπεδο των προϊστορικών Δισπηλιωτών. Αυτό για το οποίο δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι είναι το εάν οι αρχικοί πάσσαλοι κατασκευάζονταν από μεγάλους κορμούς, οι οποίοι κόβονταν κατά μήκος σε κομμάτια μικρότερης διαμέτρου, καθώς οι πάσσαλοι που έχουν εντοπισθεί έως τώρα δεν φέρουν ίχνη μίας τέτοιας επεξεργασίας, γεγονός παράδοξο, εφόσον μία τέτοια τεχνική δεν συνηθίζεται στη νεολιθική περίοδο.

Οι προϊστορικοί κατασκευαστές προσπαθούσαν κατά την έμπηξη των πασσάλων να εντοπίσουν ένα σχετικά σταθερό στρώμα στο υπέδαφος ώστε να αποκλείονται τυχόν καθιζήσεις. Στο Δισπηλιό δεν έχει εντοπισθεί σταθερό στρώμα και έτσι δικαιολογείται το ποικίλο βάθος έμπηξης των πασσάλων.

Παράλληλα εντοπίστηκε ένας σημαντικός αριθμός θραυσμάτων δομικών υλικών από πηλό, κυρίως στα κατώτερα στρώματα. Στα ανώτερα στρώματα εντοπίστηκαν μεγάλα κομμάτια πλιθίων, τα οποία με την απομάκρυνση

καταστρέφονταν. Στα μεσαία στρώματα τα δομικά υλικά από πηλό είναι σπάνια, ενώ στα κατώτερα στρώματα εντοπίζεται μεγάλος αριθμός από πηλό σε θραύσματα. Τα περισσότερα από αυτά είναι καμένα, ενώ κάποια φαίνεται να έχουν υποστεί θερμική επεξεργασία. Τα περισσότερα δομικά δείγματα έχουν αποτυπώματα καλαμιών και λίθων.

Τέλος, στα ανώτερα στρώματα εμφανίζεται μία τάση επίστρωσης πηλού, κάτι σαν δάπεδο, που αποτυπώνεται κατευθείαν πάνω στο σταθερό έδαφος. Κάτι τέτοιο δεν φαίνεται να ισχύει για τα κατώτερα στρώματα. Παράλληλα, στα μεσαία στρώματα, υπάρχουν και λάκκοι που έχουν απορριμματικό χαρακτήρα, αλλά και αποθηκευτικό -καθώς βρέθηκαν πιθάρια μεγάλων διαστάσεων που επιτρέπουν την αποθήκευση τροφής.

Εικόνα 2. Πάσσαλος από τον χώρο της ανασκαφής.

Λιθοτεχνία

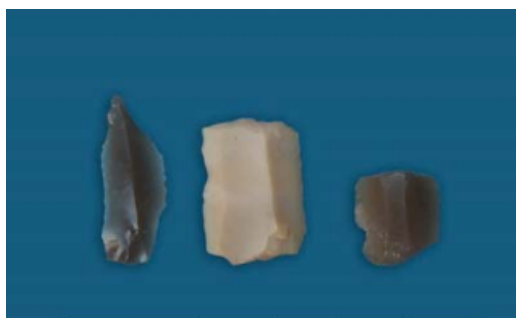
Το υλικό κατασκευής των εργαλείων στο Δισπηλιό προέρχονταν κυρίως από πυριτόλιθο, ελάχιστο οψιανό και οστά ή κέρατα ζώων. Τον πυριτόλιθο τον συναντούμε σε διάφορες αποχρώσεις, όπως γκρι, μαύρο, κόκκινο και μπεζ. Η προμήθεια της πρώτης ύλης μπορεί να γινόταν είτε απ' ευθείας από τις πηγές, είτε από τις φερτές ύλες που ο Αλιάκμονας είχε αποσπάσει και μετέφερε κοντά στον οικισμό.

Με βάση τα μορφολογικά χαρακτηριστικά των κομματιών λαξευμένου πυριτόλιθου, επιδίωκαν την παραγωγή, μικρολεπίδων, φολίδων, λεπίδων και λεπιδόμορφων φολίδων. Οι λεπίδες, ήταν εργαλεία που χρησιμοποιούνταν κυρίως για τη συλλογή των δημητριακών και σχετίζονται άμεσα με τη γεωργία.

Τα λεπιδοειδή εργαλεία που χρησιμοποίησαν στο Δισπηλιό ήταν, εργαλεία με γραμμική πλευρική επεξεργασία, δρεπάνια, οπείς και ξέστρα πλευρικά. Υπάρχουν ωστόσο συνθετότερα εργαλεία που παρουσιάζουν πλευρική δευτερεύουσα επεξεργασία και κολόβωση, στον τύπο του οπέα, του σφηνίσκου, της γλυφίδας ή της εγκοπής, εργαλεία με κολόβωση και εγκοπή και εργαλείο με κολόβωση και γλυφίδα. Επίσης βρέθηκαν αιχμές από βέλη, η επεξεργασία των οποίων έγινε με πίεση και όχι με κρούση.

Οι τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή των εργαλείων ήταν αυτή της έμμεσης επίκρουσης και ορισμένες φορές της άμεσης με σκληρό επικρουστήρα. Τα σημάδια της επεξεργασίας είναι φανερά τόσο στις φτέρνες των προϊόντων, όσο και στη γενικότερη μορφολογία. Από αυτά τα στάδια σώζονται ένας πυρήνας, μία φολίδα ανανέωσης του επιπέδου επίκρουσης και μία ταμπλέτα του επιπέδου επίκρουσης.

Άλλη μία κατηγορία εργαλείων και τεχνέργων περιλαμβάνει οστά και κέρατα ελαφιών ή βοοειδών. Από τα οστέινα εργαλεία κατασκευάζονταν αιχμηρά τέχνηρα που χρησιμοποιούνταν ως βελόνες πλέξης ή είχαν κάποια άλλη βοηθητική ιδιότητα, όπως αυτή της στερέωσης του τέχνεργου σε ξύλινο στελεό. Επίσης, από κέρατα ελαφιού ήταν κατασκευασμένα ποικίλου μεγέθους και σχήματος αγκίστρια που βοηθούσαν στις αλιευτικές δραστηριότητες. Ακολούθως υπήρχαν εργαλεία με κοφτερή ακμή από οστά που χρησιμοποιήθηκαν ως στιλβωτήρες, ή στην απόξεση οργανικών καταλοίπων από σκεύη, ενώ ένας μικρός αριθμός θα πρέπει να χρησιμοποιήθηκε και ως σφήνες ή σμίλες.

Εικόνα 3. Μικρολεπίδες.

Κεραμική

Η κεραμική που αναπτύσσεται στον οικισμό του Δισπηλιού, παρουσιάζει μία εξέλιξη περίπου 2.500 χρόνων, όσα είναι και τα χρόνια δηλαδή που αναπτύσσεται ο οικισμός. Υπάρχει έντονη ποικιλομορφία ως προς το υλικό κατασκευής, αλλά και των σχημάτων των σκευών. Πολλά από τα σκεύη ήταν κατασκευασμένα από οργανικά υλικά, όπως, ξύλο, δέρμα, ή ψάθα, ωστόσο δεν κατάφεραν να διασωθούν και ενδεχομένως ορισμένα από αυτά να χρησιμοποιήθηκαν ως πρότυπα για την κατασκευή των κεραμικών σκευών. Η ποικιλομορφία αυτή τόσο στο σχήμα, όσο και στη χωρητικότητα των κεραμικών σκευών, προδίδει στοιχεία για την κοινωνικό-οικονομική οργάνωση του οικισμού, όπως τη θέση της κεραμικής εντός και εκτός αυτού, καθώς και την κοινωνική αξία της χρήσης της.

Το σύνολο των αγγείων ήταν κατασκευασμένο από πρώτες ύλες που προέρχονταν από τη γύρω περιοχή. Γίνεται κυρίως χρήση του οπτού πηλού,

ενώ υπήρξαν και άψητα αγγεία, δηλαδή αγγεία που δεν είχαν κεραμοποιηθεί ακόμη και η σύστασή τους μοιάζει με το υλικό από τις αρχιτεκτονικές κατασκευές. Τα περισσότερα αγγεία είναι κατασκευασμένα με την μέθοδο της «κουλούρας» και τα μικρότερα αγγεία είναι κατασκευασμένα με την «τσιμπητή»⁴ μέθοδο.

Επομένως, η αγγειογραφία διακρίνεται με βάση τα μορφολογικά της χαρακτηριστικά σε δύο μεγάλες ομάδες, τη μονόχρωμη και τη διακοσμημένη. Ως διακοσμημένη ορίζεται η κεραμική που στην επιφάνειά της φέρει ένα σχεδιαστικό σύστημα. Οι τρεις βασικοί τρόποι διακόσμησης ήταν η διακόσμηση με χρώμα, διακόσμηση με χάραξη και η πλαστική διακόσμηση.

Η διακόσμηση με χρώμα γινόταν με λευκό, εξίτηλο χρώμα πάνω σε αγγεία με μαύρη στιλβωμένη επιφάνεια και το εσωτερικό και το εξωτερικό του αγγείου έφεραν διακόσμηση. Στη διακόσμηση με χρώμα, πέρα από την γραπτή τεχνική εντάσσεται και η μελανοστεφής (black-torped) διακόσμηση, κύριο χαρακτηριστικό της οποίας αποτελεί η μαύρη στενή ταινία στην εσωτερική επιφάνεια του χείλους του αγγείου. Η διακόσμηση αυτή εντοπίζεται σε όλες τις φάσεις ανάπτυξης του οικισμού και απαντά σε κώνικες ή τροπιδωτές φιάλες και τροπιδωτά ευρύστομα αγγεία.

Η διακόσμηση με χάραξη διακρίνεται από μία ποικιλία τεχνικών ανάλογα με τα εργαλεία χρήσης. Έτσι λοιπόν παρατηρούνται τεχνικές όπως η εγχάρακτη, η εμπίεστη, η στική και η αυλακωτή. Χρησιμοποιούσαν εργαλεία με πλατεία ή οξεία αιχμή, ενώ πολλές φορές τα δάχτυλα και τα νύχια τους. Η τεχνική που χρησιμοποιείται σε μία παλιότερη φάση είναι αυτή της συνεχόμενης εγχάραξης, ενώ σε νεότερες φάσεις γίνεται χρήση της συνεχόμενης χάραξης. Συναντάται επίσης και η αυλακωτή τεχνική πάνω σε μελανοστεφή αγγεία.

Η πλαστική διακόσμηση διακρίνεται στην τμηματική διακοσμητική απόδοση και τη διακόσμηση ολόκληρου του αγγείου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της διακόσμησης αποτελούν τα τετραποδικά αγγεία.

Μορφολογικά τα αγγεία διακρίνονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες, τα ανοιχτά και τα κλειστά. Ανοιχτά χαρακτηρίζονται τα αγγεία των οποίων η διάμετρος του χείλους είναι μεγαλύτερη από την διάμετρο της βάσης, ενώ κλειστά χαρακτηρίζονται τα αγγεία που η διάμετρος του χείλους είναι μικρότερη από τη διάμετρο της βάσης.

Με αυτές τις διαφοροποιήσεις, τα αγγεία που ανακαλύφθηκαν στο Δισπηλιό διακρίνονται σε δίσκους, βαρκόσχημα, βαθιά ευρύστομα, λεκάνες, φιάλες και αγγεία με πόδια όπως τετραποδικά και φρουτιέρες. Άλλα αγγεία είναι πιθάρια, αγγεία με λαιμό και χωρίς λαιμό. Τα αγγεία είχαν καθημερινή χρήση -για την

⁴ Τσιμπητή: Ο αγγειοπλάστης χρησιμοποιεί ένα σβώλο πηλού για να πλάσει ολόκληρο το αγγείο.

διευκόλυνση στην επεξεργασία τροφής-, αλλά και αποθηκευτική, αφού βρέθηκαν αρκετά αγγεία σε λάκκους με υπολείμματα τροφών.

Εικόνα 4. Αγγεία με μελανοστεφή διακόσμηση.

Περιβαλλοντολογικά κατάλοιπα

Κατά την διάρκεια των ανασκαφών στον οικισμό συλλέχθηκαν δείγματα χώματος προκειμένου να βρεθούν φυτικά κατάλοιπα. Η διαδικασία ολοκληρώθηκε με τη βοήθεια της μεθόδου του νεροκόσκινου⁵, καθώς κατάφεραν να φέρουν στην επιφάνεια σύνολα του αρχαιοβοτανικού υλικού, δηλαδή λείψανα των διατροφικών τους συνηθειών.

Το αρχαιοβοτανικό υλικό συνίσταται από απανθρακωμένα φυτικά μέρη, σπόρους, καρπούς και άχυρα που για διάφορους λόγους φαίνεται πως ήρθαν σε επαφή με τη φωτιά. Περιλαμβάνει επίσης δημητριακά, όσπρια, φρούτα και καρπούς καθώς και άλλα αυτοφυή φυτά. Προσδιορίστηκαν, συγκεκριμένα, μονόκοκκο σιτάρι (*Triticum monococcum* L), δίκοκκο σιτάρι (*T. Dicoccum* Schubl), σιτάρι σπέλτα (*T. Spelta* L) και μαλακό σιτάρι (*T. Aestivum* L). Επίσης βρέθηκαν δύο τύποι κριθαριού, ο τύπος του ντυμένου και του γυμνού κριθαριού, ενώ βρέθηκαν και ελάχιστοι σπόροι βρώμης. Τα είδη των οσπρίων είναι τα εξής, φακή, μπιζέλι, λαθούρι και ρόβι. Βρέθηκαν επίσης και μερικοί σπόροι λιναριού.

Τέλος, ελάχιστες είναι και οι εμφανίσεις σπόρων από φρούτα και καρπούς όπως, σύκο, άγριο αχλάδι, βατόμουρο, κρίνο, σαμπούκος, σχίνος, φουντούκι και σταφύλι.

⁵ Βαρέλι μέσα στο οποίο υπάρχει ένα πλέγμα σωλήνων οι οποίοι ανά 3 εκ. φέρουν μικρές οπές. Με τη βοήθεια αντλίας το βαρέλι παίρνει νερό από τη λίμνη. Το χώμα μέσα στο νεροκόσκινο τοποθετούνταν σε μία σήτα με άνοιγμα 1mm, η οποία στερεώνεται στο χείλος του βαρελιού.

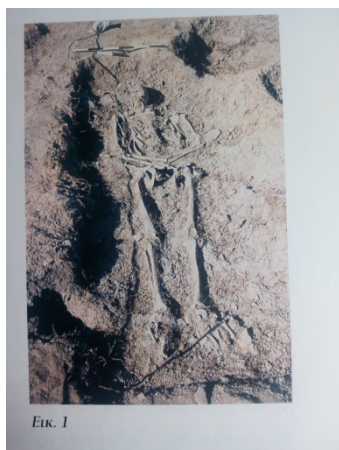
Ιδεολογικά χαρακτηριστικά

Ταφές

Στον οικισμό του Δισπηλιού βρέθηκαν στα ανατολικά του δυτικού τομέα δύο ταφές ενηλίκων ατόμων, μία ταφή με δύο παιδιά, πολλά σκόρπια ταφικά ευρήματα, καθώς και ορισμένα οστά που είχαν υποστεί καύση.

Τα δύο σκελετικά υπολείμματα διασώθηκαν σε τόσο καλή κατάσταση, ώστε μπόρεσαν να διακριθούν η ηλικία, το φύλο καθώς και κάποιες διατροφικές συνήθειες. Οι δύο σκελετοί ανήκουν σε άτομα ανδρικού φύλου και ηλικίας από 35- 55 ετών. Ωστόσο, δεν ισχύει το ίδιο για τη διπλή ταφή των δύο παιδιών που ήταν ηλικίας από 0-5 ετών. Το γεγονός ότι βρέθηκαν σκόρπια τα υπόλοιπα σκελετικά υπολείμματα δεν βοήθησε στην ταύτισή τους, εκτός από ορισμένα κομμάτια που μπόρεσαν να ταυτιστούν και πιθανόν ανήκουν, το ένα εξ αυτών σε γυναίκα, ενώ τα άλλα 4 τμήματα σε άνδρες.

Οι ταφές αυτές αποδεικνύονται σημαντικές, καθώς δίνουν στοιχεία σχετικά με την οργάνωση και κυρίως τις δραστηριότητες του οικισμού. Φαίνεται λοιπόν πως οι κάτοικοι του οικισμού είχαν έντονη σωματική δραστηριότητα και ακολουθούσαν μία καλή διατροφική δίαιτα.

Εικόνα 5. Ίχνη από ταφές.

Ειδώλια

Ανάμεσα στα υπόλοιπα εντυπωσιακά ευρήματα που ανευρέθησαν στον χώρο του Δισπηλιού, εξαιρετικού ενδιαφέροντος είναι τα 3 ειδώλια που ανακαλύφθηκαν στην θέση αυτή.

Το πρώτο ειδώλιο παριστάνει έναν άνδρα, προχωρημένης ηλικίας, ο οποίος εύκολα ταυτίζεται μ' έναν «γέρο» άνδρα. Δεν είναι εύκολο να υποθέσουμε τον λόγο που ο «γέρος» αυτός προκάλεσε το ενδιαφέρον του ειδωλοπλάστη,

ωστόσο, είναι εύκολο να γίνουν ορισμένες παρατηρήσεις ως προς το πλάσιμο του ειδωλίου.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα πόδια του, τα οποία δεν απεικονίζονται ολοκληρωμένα, όσον αφορά την ανατομική τους ανάπτυξη. Ο «γέρος» αυτός, δεν πρέπει να ήταν απλά προχωρημένης ηλικίας, αλλά και ανάπηρος, εξάλλου αυτή η άποψη εμπλουτίζεται περισσότερο και από τον τρόπο στάσης του σώματος του ειδωλίου που αποδίδεται με κάποια δυσπλασία. Η δεύτερη παρατήρηση σχετίζεται με τη στάση των χεριών, καθώς το δεξί χέρι βρίσκεται ακουμπισμένο στην περιοχή των γεννητικών οργάνων, ενώ το αριστερό αναπαύεται στο πίσω μέρος, στην περιοχή του κόκκυγα. Τέλος, όλο το ειδώλιο διαπερνούν διαμπερείς οπές, από την περιοχή των ποδιών, μέχρι και τους ώμους. Οι τρύπες αυτές είναι απλώς μία κατασκευαστική επιλογή, αλλά οπωσδήποτε αφορά την λειτουργία του ειδωλίου, ίσως δηλαδή την ανάρτησή του.

Με βάση τα παραπάνω χαρακτηριστικά οδηγούμαστε σε τρία διαφορετικά συμπεράσματα, ως προς το τι παριστάνει· πρώτον, ίσως είναι μία χαρακτηριστική μορφή του οικισμού, δεύτερον, ίσως είναι κάποιος κάτοικος του οικισμού που είχε μία ιδιαίτερη θέση και κοινωνική λειτουργία στα πλαίσια της κοινότητας, και τέλος, ίσως είναι μία κατασκευή που θα μπορούσε να παραπέμπει τον χρήστη της σε συγκεκριμένες κοινωνικές δραστηριότητες του οικισμού.

Το δεύτερο ειδώλιο ανήκει στην καθιστή γυναικεία μορφή ή διαφορετικά όπως κατονομάζεται «Κυρά της Λίμνης». Το ειδώλιο αυτό παρουσιάζει μία εντυπωσιακή, όσον αφορά το μέγεθος γυναικεία μορφή, η οποία κάθεται σε ένα επιβλητικό κάθισμα και ακουμπάει τα χέρια στα στιβαρά της γόνατα. Είναι αποδοσμένη από τον κατασκευαστή της με έναν μάλλον «μνημειακό» τρόπο, που ασφαλώς θα πρέπει να εικονίζει μια χαρακτηριστική μορφή του οικισμού. Το πιο αξιοσημείωτο σχετικά με αυτήν την μορφή είναι οι ομοιότητες που φέρει με παρόμοια ειδώλια που έχουν βρεθεί στην θέση Τσατάλ Χουγιούκ (Τουρκία).

Το τελευταίο ειδώλιο αφορά μία γυναικεία μορφή που αποδίδεται με αφαιρετικό τρόπο και είναι κατασκευασμένη από οστό. Στη μορφή αυτή φαίνεται να συνυπάρχουν δύο τρόποι μορφοπλαστικής διατύπωσης. Η διαμόρφωση του ειδωλίου είναι διαφορετική από τη μέση και κάτω και διαφορετική από τη μέση και πάνω.

Στην πρώτη περίπτωση, είναι διαμορφωμένα με τυποποιημένο τρόπο τα γεννητικά στοιχεία της μορφής. Αυτό οδηγεί τη σκέψη του θεατή στην αναπαραγωγική λειτουργία της μορφής και συνεπώς στην μητρότητα. Στην δεύτερη περίπτωση το επάνω μέρος απομακρύνεται από τη φυσική πραγματικότητα. Ο συνδυασμός του επάνω με το κάτω μέρος βοηθάει στο να

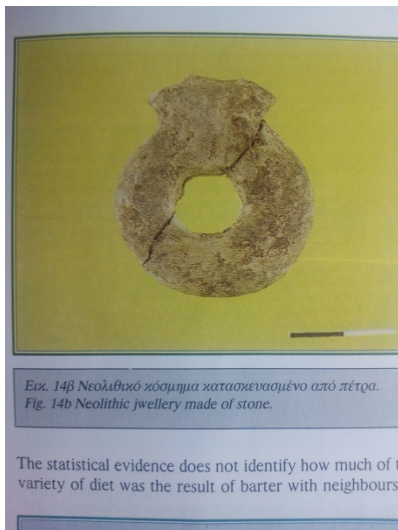
διατυπωθεί η άποψη ότι το ειδώλιο απεικονίζει τις γυναίκες του οικισμού. Επομένως, ο ειδωλοπλάστης ήθελε να αποδώσει το ειδώλιο αυτό στον γυναικείο πληθυσμό και με αυτόν τον τρόπο να τις εξυμνήσει.

Εικόνα 6. Το ειδώλιο του ακρωτηριασμένου "γέρου".

Κοσμήματα- Διακόσμηση

Τα περισσότερα από τα κοσμήματα ήταν κατασκευασμένα από οστά, ενώ βρέθηκαν και αρκετά που είχαν κατασκευαστεί από λίθο ή από πηλό. Θα μπορούσαν εύκολα να χαρακτηριστούν ως περιδέραια, βραχιόλια, και δαχτυλίδια. Φυσικά τα κοσμήματα πρέπει να είχαν χαρακτήρα συμβολικό και καλλωπιστικό.

Εικόνα 7. Κόσμημα από λίθο.

Όταν αναφερόμαστε στην προϊστορική διακόσμηση, εννοούμε την «παρέμβαση» εγχάρακτων, γραπτών ή πλαστικών στοιχείων που

λειτουργούν σε κατασκευαστικό ή σε αισθητικό πεδίο⁶. Μία τέτοια “παρέμβαση” δεν συναντάται μόνο πάνω στα τοιχώματα αγγείων. Τέτοια στοιχεία εντοπίζονται και στις επιφάνειες άλλων αντικειμένων, όπως είναι τα εργαλεία, τα ειδώλια ή και κομμάτια κεραμικών που έχουν επίτηδες κατασκευαστεί για να δεχτούν αυτές τις διακοσμητικές παρεμβάσεις.

Στα ευρήματα αυτά ανήκουν όλα εκείνα τα αντικείμενα που έχουν χαραγμένη στην επιφάνειά τους «σήματα» που λειτουργούν ως μετάδοση μίας πληροφορίας. Ένα από αυτά τα αντικείμενα είναι και η ξύλινη πινακίδα που βρέθηκε στον χώρο του οικισμού και σύμφωνα με τη ραδιοχρονολόγηση χρονολογείται το 5260 π.Χ. Η πινακίδα φέρει χαραγμένα ή σήματα που πιθανότατα ερμηνεύονται ως μία προσπάθεια του νεολιθικού ανθρώπου να επικοινωνήσει, ίσως με τους άλλους οικισμούς.

Ευρήματα που αφορούν τον τρόπο με τον οποίο ο οικισμός του Δισπηλιού αναπτυσσόταν και αποκτούσε ιστορική υπόσταση, ως οικισμός αυτός κάθε αυτός, είναι η ύπαρξη ενός μικρού αριθμού «μουσικών οργάνων». Η παρουσία τους ανάμεσα στα άλλα ανασκαφικά ευρήματα αποδεικνύει μία κοινωνική λειτουργία μέσω της οποίας ο ένας «παίζει» και ο άλλος «φυσάει» την φλογέρα ή την απλή σφυρίχτρα, η οποία επίσης βρέθηκε στον χώρο της ανασκαφής.

Εικόνα 8. Ξύλινη πινακίδα.

Οικονομία

Την οικονομία που αναπτύσσεται στον λιμναίο οικισμό αφορούν δραστηριότητες που προκύπτουν από την γνωστική σχέση του ανθρώπου με την φύση. Συνεπώς αφορά τη μεικτή γεωργοκτηνοτροφική οικονομία, με σημαντική, αλλά όχι εξειδικευμένη την ενασχόληση με την αλιεία, ενώ διαπιστώνεται η συμπληρωματική ενασχόληση με το κυνήγι και την συλλογή καρπών.

Οι ενδείξεις που προδίδουν άμεση σχέση με τη γεωργία σχετίζονται με τα διατροφικά δεδομένα που δίνουν μία αρκετά σαφή εικόνα των φυτών και των

⁶ Χουρμουζιάδης Γ.Χ, *Δισπηλιό 7500 χρόνια μετά*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2002, σελ. 254.

ειδών που καλλιεργούνται από τους κατοίκους της λίμνης. Παράλληλα ο τεχνολογικός εξοπλισμός που εντοπίστηκε υποστηρίζει αυτήν την καλλιέργεια και αποσκοπεί στην επεξεργασία των προϊόντων.

Το οστεολογικό υλικό από το Δισπηλιό αποτελεί πηγή στοιχείων για τις κτηνοτροφικές ασχολίες. Γίνεται λόγος για αιγοπρόβατα, βοοειδή και χοίρους. Παράλληλα κυνηγούσαν ελαφοειδή, αλλά και πουλιά. Το κυνήγι πιστοποιείται και από την εύρεση ικανού αριθμού πήλινων βλημάτων από σφενδόνες και λίθινων αιχμών από βέλη.

Τα ζώα τα εξέτρεφαν και τα κυνηγούσαν, όχι μόνο για το κρέας, αλλά και για την εκμετάλλευση των οστών, για την κατασκευή εργαλείων. Ωστόσο, δεν υπάρχουν πολλές ενδείξεις για την εκμετάλλευση των δευτερογενών προϊόντων, όπως το μαλλί, που εκτός από κάποια υφαντικά βάρη δεν έχουμε κάποια άλλη μαρτυρία για άλλη χρήση των ζώων.

Η αλιεία κατέχει σημαντικό ρόλο στα διατροφικά προγράμματα του οικισμού. Μαρτυρίες προέρχονται από τα άφθονα οστά ψαριών, καθώς και από τα εργαλεία αλιείας. Παράλληλα πήλινα ομοιώματα βαρκών και το ίχνος μίας νεολιθικής μονόξυλης βάρκας αποδεικνύουν την σχέση του ανθρώπου με την λίμνη.

Λόγω της έντονης παρουσίας ζώων και της εξακριβωμένης γεωργίας, η αλιεία δεν ενδείκνυται ως συστηματική απασχόληση, αλλά ως απλή ενασχόληση των κατοίκων.

Εικόνα 9. Ίχνη από μονόξυλη βάρκα.

Σχέσεις με άλλους οικισμούς

Ο οικισμός του Δισπηλιού δεν φαίνεται να ήταν ένας απομονωμένος νεολιθικός οικισμός, αφού, δεν πρέπει να ήταν ο μοναδικός οικισμός της περιοχής, αν λάβει κανείς υπόψη τους οικισμούς που εντοπίστηκαν στα όρια του νομού Καστοριάς, τους οικισμούς της Δυτικής Μακεδονίας και της Αλβανίας, επομένως πρόκειται για μία πυκνοκατοικημένη περιοχή. Οι επαφές ανάμεσα στους νεολιθικούς οικισμούς περιγράφονται μέσα από την

διαπίστωση της ύπαρξης ανταλλαγών μεταξύ κοντινών, αλλά και μακρινών οικισμών.

Οι επαφές του Δισπηλιού αποδεικνύεται μέσω αντικειμένων που δεν προέρχονται από την ευρύτερη περιοχή του οικισμού, όπως βραχιόλια από το θαλασσινό όστρεο *Spondylus Gaederopus*, παράλληλα εντοπίζονται και κοσμήματα από κοινά όστρακα που πιθανότατα έφταναν τελειωμένα, εφόσον δεν υπάρχουν ενδείξεις επιτόπιας κατεργασίας, ούτε έχουν βρεθεί πυρήνες πρώτης ύλης.

Επίλογος

Η επιλογή αυτής της εργασίας μου έδωσε την ευκαιρία να κατανοήσω καλύτερα τον τρόπο οργάνωσης ενός λιμναίου νεολιθικού οικισμού. Από τον τρόπο που οι άνθρωποι της κοινότητας του Δισπηλιού επέλεγαν έναν τόπο για να κατοικήσουν μόνιμα ή περιοδικά, στο τρόπο που οργανώνονταν σε μικρές κοινοτικές ομάδες και έβρισκαν τρόπους βιοπορισμού, και κατάφερναν να αναπτύξουν με τρόπο πρωτόγνωρο ανταλλακτικά δίκτυα, τα οποία βοηθούσαν τόσο σε τοπικό επίπεδο, όσο και στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο της περιοχής. Συνεπώς, δεν κάνουμε λόγο πλέον μόνο για γεωργοκτηνοτροφικούς οικισμούς, αλλά για οικισμούς που αναπτύσσονται με τη βοήθεια της αμοιβαίας επικοινωνίας.

Βιβλιογραφία:

1. Βαλαβάνης Π. (επιμ.), 2007, *Μεγάλες στιγμές της Ελληνικής Αρχαιολογίας*, Καπόν, Αθήνα, σελ. 272-283.
2. Κούλης Κ., 2007, *Παλαιοπεριβαλλοντική και παλαιοοικολογική αναπαράσταση της περιοχής του νεολιθικού οικισμού Δισπηλιό στη λίμνη Καστοριάς*, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Γεωλογίας, Αθήνα, σελ. 44-45.
3. Χουρμουζιάδης Γ.Χ., 1996, *το Δισπηλιό Καστοριάς, ένας λιμναίος προϊστορικός οικισμός*, Κώδικας, Θεσσαλονίκη.
4. Χουρμουζιάδης Γ.Χ., 2002, *Δισπηλιό 7500 χρόνια μετά*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη.

Άρθρα:

1. Ηλεκτρονικό περιοδικό «Ανάσκαμμα» του Γ.Χ Χουρμουζιάδη:
<https://anaskamma.wordpress.com/>